

The Greek Review of Social Research

Vol 13 (1972)

13

Guy Burgel, *La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique* (Πρώτον μέρος: *Les hommes et leur vie*), Etienne Dalmasso, Milan, *capitale economique de l'Italie, etude geographique*, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, *Les balkans*

Maurice Le Lannou

doi: [10.12681/grsr.499](https://doi.org/10.12681/grsr.499)

Copyright © 1972, Maurice Le Lannou

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Lannou, M. L. (1972). Guy Burgel, *La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique* (Πρώτον μέρος: *Les hommes et leur vie*), Etienne Dalmasso, Milan, *capitale economique de l'Italie, etude geographique*, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, *Les balkans*. *The Greek Review of Social Research*, 13, 130–132.
<https://doi.org/10.12681/grsr.499>

ἀδελφοποιίας ἀπέδωσε λογοκρατίαν, ἐνῶ εἰς τὴν θέσιν τῆς χριστιανικῆς ἀδελφοσύνης ὕψωσε μὲ πείσμα, μέχρι χθὲς ἀκόμη τὰ τεῖχη τοῦ Σχίσματος».

Δὲν κηρύσσει οὐτοσίαις ὁ Καθηγητὴς Τσάκωνα. Τὴν ἀλήθειαν ἐπισημαίνει ἀνοίγοντάς μας τὸν δρόμο πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνση. Εἶναι μιὰ ὑπεύθυνη πατριωτικὴ φωνὴ αὐτῆ. Μιὰ φωνὴ ποὺ θὰ ἤχησιν εὐφρόσυναν σ' ἐκείνους ποὺ πέρα ἀπὸ κάθε παράταξιν ἡ σκοπιμότητα ἐνδιαφέρονται καὶ μοχθοῦν γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας πρόοδο.

Ἡ «Ἀνθολογία Κοινωνιολογικῶν Κειμένων», ἔργο ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπιχειρεῖται στὸν τόπο μας, ἐρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἕνα προηγουμένον ἔργο τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὴν «Ἐισαγωγὴν εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν». Ἐκεῖ μὲ γνώσιν καὶ σαφήνειαν ἀνέλυσε τὶς κυριότερες κοινωνιολογικὰς θεωρίας. Ἐδῶ παραθέτει μεταφρασμένα τὰ πρὸ χαρακτηριστικὰ κείμενα τῶν ἀντιπροσώπων τους, ὅστε ὁ σπουδαστὴς τῆς Κοινωνιολογίας νὰ μὴ μωρέσῃ νὰ ἔχῃ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴ σκέψιν τους. Παράλληλως ἔχομε στὸν κομποτυπωμένον αὐτὸ τόμο τὸ ἀπάνθισμα τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως σὲ διεθνῆ κλίμακα, ποὺ παρέχει μὴ πανοραμικὴ εἰκόνα τῆς ἐξελιζομένης καὶ διαφοροποιουμένης του. Τὸ ἔργο συμπληρώνεται μὲ πικνὰ γραμματολογικὰ σχόλια γιὰ τοὺς ἀνθολογούμενους.

Τὰ κοινωνιολογικὰ ἔργα τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὅποια ἔχουν διδακτικὸ προορισμὸ, ἀποτελοῦν σημαντικὴν συμβολὴν στὴν κοινωνιολογικὴ διερεύνησιν τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ γενικὰ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

I. M. ΚΑΤΖΗΦΩΤΗΣ

Νέα Πολιτεία, 25.6.1972

Ἡ γεωγραφία: Μιλάνο καὶ Ἀθήνα, ὑπὸ Maurice Le Lannou

Ἡ σημειοθεΐσα κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ἀπότομος ἐξάπλωσις τῶν πόλεων, θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν ἀξίαν κληροδοτημάτων τινῶν τῆς ἱστορίας καὶ πηγῶν ἐμπνεύσεως ἐκ τῆς γεωγραφίας. Εἰς τὰς Ἀθήνας, λέγει ὁ Guy Burgel, τὸ λαμπρὸν μνημεῖον ὁδῶν καταλαμβάνει πλέον πολὺ περισσότερον χῶρον ἐκείνου, τὸν ὅποιον καταλαμβάνουν ὁ σκηνικὸς διάκοσμος εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν. Ἄλλω, ἡ τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν ἔχει τοὐλάχιστον ἰκανὴν σφριγγιότητα. Ἐνῶ εἰς τὸ Μιλάνο, ὅπου τὸ τοπίον στερεεῖται λαμπρότητος, τὸ παρελθὸν λαμβάνεται ὑπεύθυν ἐπὶ ὀλιγοτέρον, καὶ ὁ Etienne Dalmasso δύναιται δικαίως νὰ προσάψῃ κατὰ τὸν καιρικὸν τὸ Μιλάνο τὴν μομφὴν «ὅτι ἔχουν λησμονήσει ὅτι δὲν εἶναι λιττεράναι νὰ παρῶνται ἡ ἱστορία μίση πόλεως».

Ἡ πληθυσμιακὴ ἐκρηξις, ἡ ἀχαλίνωτος ἐξάπλωσις τῶν πάσης φύσεως οἰκοδομημάτων, καὶ ἡ δημιουργία ἐσιμῶν προαστείων, ἐκμῶν τὴν δύναμιν ἀντίστασης τῶν ἄστεως, τὸ ὅποιον δὲν διατηρεῖ πλέον τὴν προσωπικὴν ἐκείνην ὑπόστασιν, τὴν ὅποιαν ἄλλοτε τὸσον ζηλοτύπος διεφύλασεν. Ὁ σύγχρονος χαρτογράφος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ βασίζεται πρὸς ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ τοπίου κυρίως, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν ἀνθρώπων, ὡς καταστιχογραφοῦνται αὐταὶ ὑπὸ τῆς στατιστικῆς, προκειμένου νὰ ὑποτυπώσῃ τὰ ὅρια ἐκείνου τοῦ ὑπερσυνόλου, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πλέον συγκρότημα, οὔτε σύμπλεγμα πολεοδομικῶν συγκροτημάτων, ἀλλὰ μιὰ «ἀστὴν περιφέρειαν» ἢ μιὰ «ἀστὴν-περιφέρειαν» (αἱ δύο τελευταῖα αὐτὰ ὀνομασίαι ὀφείλονται εἰς τὸν E. Dalmasso), τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξὴς βεβαιούται μᾶλλον ἀπὸ ἀδήλους οικονομικοὺς καὶ κοινωνιολογικοὺς παράγοντας, παρὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γεωγραφικά μίση ἐκδήλωσις γεωγραφικῆς φυσιογνωμίας.

Ὅσον καὶ ἂν διαφέρουν μετὰ τῶν ἡ μητροπόλεως τῆς Λομβαρδίας καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ἂν ὄχι τὸσον ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀνισότητά τῆς οἰκονομικῆς τῶν σημάτων, δὲν παύουν παρὰ ταῦτα νὰ ἔχουν τὸ κοινὸν γνώρισμα ὅτι καὶ αἱ δύο ἀνήκουν εἰς τὸ εἶδος τῶν μεγάλων ἐξορισιοτικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς περιπτώσεως ὧν ἐκείνου τῶν σημαντικῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἐπεκτάσεως πόλεων, αἱ ὅποια προσελκύουν καὶ συγκεντρώνουν τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τὸν κοινὸν πόθον τῆς ἀνοδικῆς βελτιώσεως.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μιλάνου, ὁ E. Dalmasso διαβλέπει «μῖαν νέαν κοινωνικὴν τάξιν, διακατεχομένην ἀπὸ τὸ συναισθημα ὅτι ἀνήκει εἰς μίαν ἐνδεδειγμένην ἀστικήν μονάδα, διάγοναν τρόπον ζωῆς ἀπεστερημένον τῆς ἐπαρχιακῆς ἰδιორρησίας, καὶ εὐθυστραμμένην πρὸς τὰς ἐπιταγὰς μίης καταναλωτικῆς κοινωνίας, ἡ ὅποια κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Μιλάνου». Ὁ Guy Burgel σημειώνει ὅτι τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἀθηνῶν χαρακτηρίζει «ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διασπορά τῶν μεσίων τάξεων», αἱ ὅποια δὲν καθορίζονται τὸσον ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ βιοτικῶ ἐπιπέδου τῶν ὄσον ἀπὸ τὸ κοινὸν ἰδανικὸν τῆς ἐξασφαλίσεως καταναλωτικῆς ἰκανότητος».

Αἱ διαιπιστώσεις αὐταὶ εἶναι οὐσιώδεις διὰ τὴν κατανόησιν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος τῶν ἀστικῶν κέντρων. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τῶν μετρίων ἀστικῶν συμπλεκῶσεων, αἱ ὅποια ἐτροφοδοτοῦντο ἀπὸ ἀγροτικὴν εἰσροὴν περιορισμένης ἄκτινος, ἡ ὅποια θὰ ἦδυνάτο ἐπὶ πλέον νὰ θεωρηθῆ ὡς παράγον ἀρμονικῆς ἐξισορροπήσεως μετὰ τῆς πόλεως καὶ τῆς ὑπαίθρου. Τὰ ἀσθηρὰς περιουσιὰ μὴ πλάσιμα διεργάσανται καὶ εὐρισκόμην πλέον πρὸ μίης καθολικῆς κινήσεως

ἡ ὅποια, ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐκάστου κράτους, ἄγει τοὺς πληθυσμοὺς ἢ εὐνοομένον περιοχὸν πρὸς ὀρισμέναν ἀστικοποιουμένην περιφέρειαν, αἰτίνας θεωροῦνται ὡς «γῆ τῆς ἐπαγγελίας». Καὶ ἐὰν τὸ Μιλάνο δὲν ἀπολάτῃ τοῦ προνομίου νὰ ἐπωφελεῖται ἀποκλειστικῶς αὐτὸ ἐκ τῆς ὑφισταμένης ἐλλείψεως ἰσορροπίας μετὰ τῶν Ἱταλικῶν Βορρὰ καὶ τοῦ Ἱταλικῶ Νότου, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ «νοτιοποιεῖται» ὁσημέραι μὲ ταχέστατον ρυθμὸν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1957. Ὅσον ἀφορᾷ ἐξ ἄλλου εἰς τὴν διόγκωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος, τὸ ὅποιον ἤδη συγκεντρώνει τὸ ἐν τέταρτον περὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, αὐτὴ ὀφείλεται εἰς τὴν σημαντικὴν δημογραφικὴν ἀναστάσιον τῆς προκλιθεῖσαν ἀρχαίως μὲν ὑπὸ τῆς μαζικῆς ἐπιεπιτροπῆς Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἑθνεὶν Γῆν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐνεκα τῆς ἀποδιαρθρώσεως τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ πόλεις αὐταί, αἱ ὅποια ὑπέστησαν τοιαύτης κλίμακος εἰσροὴν πληθυσμῶν, ἀποστεροῦνται τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν γεωγραφικῶν τῶν καὶ ἐμβάλλουν εἰς ἀμηχανίαν, ἀλλὰ καὶ προκαλοῦν σύγχρονος τὸ ζήτηρον ἐνδιαφέρον τοῦ γεωγράφου, βοθῆρον ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς διογκώσεως τῶν πόλεων τεινοῦν νὰ ταυτίσθαι πρὸς τὰ φαινόμενα τὰ ὅποια ἐξετάζει ἡ ἀνθρωπογεωγραφία καθόλου. Ὁ E. Dalmasso, ὁ ὅποιος σχεδὸν δικαιολογεῖται διότι δίδει εἰς τὴν πολεοδομικὴν πραγματείαν του «ποῖαν τινὰ παραδοσιακὴν δομὴν», ἀκολούθει εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν πορείαν τῶν φαινόμενων, περιγράφων ἐπιτυχῶς «τὴν εὐρείαν ἀστικήν περιφέρειαν» ἡ ὅποια ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Μιλάνου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ ὑψηλοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μετὰ τῶν ποταμῶν Τεσσίνου καὶ Ἄντα. Ὁ Guy Burgel, «ατλαντευόμενος» μετὰ τὸ «τοῦ κόσμου τῶν ἐντυπώσεων... καὶ τοῦ κόσμου τῶν στατιστικῶν στοιχείων», ἐπέλεξε τὴν ἀποφυγὴν τοῦ διλήμματος παρουσιάζων τὰ συμπεράσματα μίης περιορισμένης ἐκτάσεως ἐρεύνης «ἀναμφισβήτητος κοινωνιολογικῆς», ὡς πρὸς τὴν μεθοδολογίαν τῆς, ἡ ὅποια ὁμως προβάλλει γεωγραφικὰ συμπεράσματα, καταδεικνύουσα διὰ μέσου τῶν ἐναλλασσομένων μετακινήσεων καὶ τῶν μεταναστευτικῶν ρευμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν ἐσωτερικὴν διάρρηξιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος καὶ τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν ἐθνικὸν χῶρον.

Εἶναι ἄδύνατον νὰ ἐπεκταθῆμεν ἐξῆς ἀναλύσεως ὅλας τὰς λεπτομέρειας τῶν ἐξαιρέτων τούτων ἐργασίων. Θὰ περιορισθῶμεν νὰ καταδείξωμεν μόνον πῶς ὁ γεωγράφος ποιότητος γνωρίζει νὰ μὴ χάνῃ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἐνόητον τῶν νέων ὁρίων, πρὸ τῶν ὁποίων ἀναγκαστικὸς τὸν θέτει ἡ βαναυσος μεγέθυνσις τῶν γεωγραφικῶν σκηνικῶν καὶ διακόσμων. Ὅσονδήποτε ἐλάχιστα κατανοητὰ

και άν κατέστησαν αι μεγαλόπολεις, εν τούτοις δέν έχουν αυτά ολοσχερώς εκφύρει τών όρών το χρόνο και το χώρο, Τοίτο Ισχυρί ουχι ολίγοτερον και δι' αυτό το Μιλάνο, παρά το ότι περιορίζεται από εστερημένον αθηναϊκό ενδιαφέροντος φυσικό περιβάλλον. Ο Ε. Dalmasso μάς δεικνύει την ακαίαισθητον ασυμμετριάν ενός πολεοδομικού συγκροτήματος, το όποιον εδμιουργήθη εις το σημειον έπαφής ενός αγόνου, αλλά καιριας θέσεως, ύπιδεδου και μιās χθιμαλής πεδιάδος ή όποια του παρέχει μόν το πλεονέκτημα ευφρόνν εδαφών, αλλά και το έμποδιζει συγχρόνως να έπεκταθη σημαντικός πρός Νότον. Η γεωγραφική αυτή συγκυρία, εξασφαλιζουσα εξίσουσιν τών εκ της γής κερδών πρός τά εκ του διεθνούς έμποριου κέρδη, επέτρεπε την έπι μακρόν διατήρησιν μάς παραδοσιακής Ιστοροσπας, προσεπιμαρτυρομένης άλλωστε και υπό της ετημερίας της θναυτοργικής βιομηχανίας του Μιλάνου. Άλλ' εις την Γεωγραφίαν, και τά υπό της Θείας Προνοίας ρυθμιθενά ύποκεινται εις τάς δυσμενείας και τάς εννοϊκάς επιδράσεις της Ιστορίας.

Η Ιταλική ένότης; Οί σύγχρονοι Μιλανέσι δέν διακείνται συμπαθός πρός αυτήν. «Η άριστοκρατία της Λομβαρδίας δέν έπιβηθε την έννομοσταν εις έν κράτος συγκεντρωτικών, θα προετιμα δέ μάλλον όμοιοστανικών σύνταγμα βασιζόμενον έπι της άρχής της αυτονομίας τών περιφερειών. Άλλ' ή Ιταλική ένότης καθίσταται ήδη γεγονός και το Μιλάνο παρά ταύτα θα έπωφεληθη εκ τούτου, χωρίς εις την μακράν προπαρασκευήν του, ίνα καταστή «ό έμνησχοτης του παγχιου της όλης έπιχειρηματικής ζωής της Ιταλίας». Έναντι του Τουρισμου, πόλεως ολίγοτερον έμπορικης και, ττρόπον τινά, άποκλειστικός περιωρισμένης εις την βιομηχανικήν δραστηριότητα, ως και Έναντι της Ρώμης, ή όποια εκληρονομήσεν από την μεγάλην πόλιν του Πεδεμοντιου την πολιτικήν Ισχύν, το Μιλάνο δύνεται να γνησίση άτην συναραπαστική περιπέτειαν της οικοδομήςσως μιās ευρωπαϊκής μητροπόλεως ενός το πλαισιου μιās παλαιάς περιφερειακής πρωτεύουσής, ενδó συγχρόνως εξελίσσειται εις πόλιν εντός της όποιας δημιουργείται ή νέα Ιταλία, ή δέ Ρώμη παραμένει ή άρχαία πόλις.

Η πρωτεύουσα της Έλλάδος, ολίγοτερον πλουσία εις άποασταστικής σημασίας κληρονομία, είναι άναμφιβόλως και ατή έξ ίσου μια πόλις του μέλλοντος. «Αί Άθήναι, γράφει ο Guy Berger, είναι μια πόλις σύγχρονης, σχεδόν μια νέα πόλις.» Αυτό δέν άληθειει μόνός ως πρός την οικοδομικήν της εικόνα, αλλά και ως πρός τους άνθρωπος της και την έν γένει συμπεριφοράν τον, καθώς διεπιστώθη εκ μιās δειγματοληπτικής έρενης έπι του ανθρώπιου δυναμικού του άπασχολούμενου εις την βιομηχανίαν. Θά έλεγον προημώς ότι είναι πόλις μιās νέας χώρας, υπό την έννοιαν ότι οι εργατικοί

πληθυσμοί της αισθάνονται ότι τους χαρακτηρίζει ολίγοτερον το έπαγγέλμα, το όποιον εξασκούν εντός ενός δεδομένου κλάδου οικονομικής δραστηριότητος, από ό,τι τους χαρακτηρίζει ή «κανονικότης της καταβολής και το ύψος της άμοιβής της εργασίας των, στοιχεία τά όποια τούς άνακατατάσσουν εντός της Ιεραρχίας της κοινωνίας και της καταναλώσεως».

Άπομακρυνόμεθα ουτω πολύ από τά έπικρατούμενα εις τάς παρά την Μεσόγειον περιοχάς, και από πΰσαν δυνατότητα συγκρίσεως πρός την Νεάπολιν ή το Παλέριον. Ο Άθηναίος, προτιμήσας την ασφάλειαν της εξηρητημένης εργασίας, εστερηθη της ευχερείας να είναι άμοιμως διαθέσιμος πρός ανταπόκρισιν εις τυχαίας αλλά έλκυστικές ευκαιρίας, εχγέραναι την όποιαν παρέχει ο βιοπορισμός διά προσφοράς μικρο-ύπηρεσιών και εξασκήσεως επαγγελματων «όδρομου». Άλλά και υπό τάς νέας συνθήκας διατηρείται εν τούτοις μέγας μέρος τών στοιχείων τά όποια συνθέτουν το παρελθόν. «Η έπιτροπή τών παισιότερων κοινωνικών δομών είναι αισθητή όχημη και εντός του νέου τούτου βιομηχανικού κόσμου».

Οί βραδείς και ελείθεροι ρυθμοί εργασίας χαρακτηρίζουν την τάξιν των γεωτοίκου πραγματοποιείται ενός του πλαισιου τών συγχρονικών ή των πολιτικών δεσμών. Η σύζυγος, έπ' όσον έχει συσταθή προϊξ, παραμένει εις την οικίαν. Και το εργατικό άνδρόγινον το όποιον θέλει να διατηρήση τά «ουλειρικά» του ή την αγία του, κτίζει τον οικισμον του έπι οικοπέδου της περιφερείας, συμβάλων ουτως εις το να καταστούν αι Άθήναι μια πρωτόνομος πόλις, χωρίς μεγάλη σύνολα, ενθó οι όμοιομορφοι συνοικισμοί της εκτεινούνται μέχρι τών πλευρών του Αιγάλεω και του Ύμηττου, και εως τάς ύπυρειάς της Πεντέλης, καταλαμβάνομενον πλέον και τών τελευταίων εκτάσεων, αι όποιαί μέχρι πρό τινος ήσαν εις την διάθεσιν τών μετακινουμένων βοσκών.

Πολυτίμους συμπληρωματικάς πληροφορίας και αξιολόγους γενικάς παρατηρήσεις εύρισκομεν εις το μικρόν σημάτως αξιοσημείωτον βιβλίον τών Ρ. - Υ. Pέχουχ και Michel Sivignon το όποιον άφιερώνουν εις τά Βαλκάνια. Η ζωηρά τοπογραφική περιγραφή μεταφέρει τον αναγνώστην εις τάς Άθήνας, όσον μικράν ιδέαν και άν έχη ουτός της Ιστορίας και του γεωγραφικού προσανατολισμού. «Διακρίνομεν μιάν έλάσσονα εκτισιν κειμένην μεταξύ τών λόφων της Άκροπόλεως και του Λυκαβηττου, ή όποια σήμερα έχει καλυφθή υπό μέγανον οικοδομηματόν, και μιάν μεζιονα εκτισιν όριζουμένην υπό του Ύμηττου, της Πεντέλης, της Παρνηθός και του Αιγάλεω, από την όποιαν εκχυλίζει ο οικοδομικός όργανισμός ολίγον ανατολικώς πρός τά

Μεσόγεια και δυτικός περισσότερο πρός την άκτιν της Έλευσίνου». Η εξέλιξις αυτή δέν είναι παλαιά. Κατά τά πρώτα έτη της Παλιγγενεσίας αι Άθήναι «ουδέν άλλο ήσαν ή κατά το ήμισυ άλβανική κομπούλα εις τούς πρόποδας της Άκροπόλεως». Μόλις μετά τον πρώτον παγκόσμιον πόλεμον ήρτισεν ή πρώτη διογκώσις, ένεκα τών προσφύγων. Μετά τον δεύτερον δέ παγκόσμιον πόλεμον ή βιομηχανία εξέρχεται από τά παλαιά στενά όρια του παραμεσογειου Πειραιώς, δια να αναζητήσει νέους διαθέσιμους χώρους περίε του κόλπου της Σαλαμίνας. «Εάν δέν έπρόκειτο περί μεγάλης διάφορας κλίματος, ή ανάπτυξις αυτή θα ύπενθιμίεν, από άπονεως δυναμισμου και σχεδιου επέκτασεως, τον όργανισμόν της Μασσαλίας».

Αί Άθήναι τείνουν σήμερα να άπορροφήσουν ολόκληρον την Έλλάδα και όλους τούς Έλληνας. Ο Πειραιεύς δέν δύναται να συγκριθί με τους λοιπούς έθνικούς λιμένας, και το όλον Πειραικό συγκρότημα συνεισφέρει πλέον τών τεσσάρων πέμπτον τών έξ άμέσων φόρον έσοδών του έλληνικού κράτους. Άλλ' ή πόλις τρέφει φιλοδοξίας διεθνούς επιπέδου και θέλει να καταστή χρήσιμος κόμβος τών συγκοινωνιών, αι όποιαί ένώνουν την Ευρώπην μετά της Έγγης και Άπω Ανατολής και μετά της Ανατολικής Άφρικής. Φιλοδοξεί να καταστή μια ακραία της Ευρώπης έστραμμένη πρός τά νοτιο-ανατολικών. Τίποτε δέν ύπάρχει εις τον Πειραιά το όποιον να ύπενθυμίξη τά Βαλκάνια. Έντελής διαφορετικη είναι ή περίπτωσης της Θεσσαλονικης, ή όποια ούσα περισσότερο συνυδεδεμένη πρός τον ήπειρωτικό κορμόν, χωρίς εις την κοιλιά του Άξιου, παραμένει πάντοτε εις εκ τών σημαντικών λιμένων της Κεντρικής Ευρώπης έπι της Μεσογείας. Άλλ' ή Θεσσαλονικη έχει δοκιμασθή σκληρώς υπό της Ιστορίας και ή Κεντρική Ευρώπη, καταμεταρριζομένη, δέν έχει την σπουδαιότητα την όποιαν έχει ή Δυτική Ευρώπη.

Έξ άλλου, παρά την πρόσρατον εξέλιξιν την όποιαν είχαν ή Θεσσαλονικη και παρά τών σημαντικών ρόλων της ως περιφερειακής μητροπόλεως, ή δεύτερα πόλις της Έλλάδος ταλαιπωρείται εκ της πολιτικής ύπεροχής της πρώτης πόλεως της Έλλάδος. Έάν το μέλλον της Θεσσαλονικης είναι συνυδεδεμένον με την άξιοποίησιν μιās προνομιούχου «ευρωπαϊκής» θέσεως, ουτο δέν εξαρτάται μόνως, μάς άναφύρον το Ρ. - Υ. Pέχουχ και Μ. Sivignon, από το προνόμιον τούτου, ουτε από την δημοικρητική πρωτοβουλία των Θεσσαλονικιών, αλλά προυποθέτει «την έπίλιπιν τών πολιτικών και διοικητικών προβλημάτων, τά όποια την έμποδιζουν. Η αναλογία ύπενθυμιζει, έπι του προκειμένου, την θέση του Μιλάνου Έναντι της Ρώμης. Η αντίπαραβολή όμως αυτή δέν δύναται να προσηροφή περισσότερο. Η Ισχυρά μητροπόλις της Λομβαρδίας, κειμένη

ἐπὶ τὸν σημεῖον συγκεντρώσεως τῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν τὸν Ἄλπεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ περισσότερον καρποφόροι ἀπὸ οὗτοι εἶναι ἡ κοιλὰς Ἀξιού-Μορᾶβα, καὶ ἐστραμμένη πρὸς Βορρᾶν, ἔχει ἀπὸ μακροῦ λάβει τὰς διαστάσεις τῆς καὶ διαφυλάξει τὰς ἐλευθερίας τῆς.

Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Maurice Le Lanou ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐξῆς βιβλία:
* Guy Burgel, *La Condition Industrielle à Athènes, étude socio-géographique* (Πρῶτον Μῆρος: Les Hommes et leur vie), Ἀθῆναι, Ἐκδόσις Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 1970, 1 τόμος σχῆμ. 4ου, 159 σελ. καὶ 70 χάρται ἐκτός κειμένου.

* Etienne Dalmasso, *Milan, capitale économique de l'Italie, étude géographique*, Gap, Editions Ophrys, 1971, 1 τόμος σχῆμ. 4ου, 583 σελ.

* Pierre-Yves Pêcheux - Michel Sivignon, *Les Balkans*, Παρίσι, Presses Universitaires de France (συλλογὴ «Magellan»), 1971, σχῆμ. 12ου, 284 σελ.

Le Monde, 11-12 Ἰουλίου 1971, σελ. 6.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος*

Bernard Kayser, Pierre-Yves Pêcheux καὶ Michel Sivignon: *Exode rural et attraction urbaine en Grèce. Matériaux pour une étude géographique des mouvements de population dans la Grèce contemporaine*. Ἀθῆναι, 1971, 223 σελ., στατιστικὸν παράρτημα, χάρται, γραφικὰ παραστάσεις, 1 χάρτης, ἐκτός κειμένου τὸν ἄστικόν περιοχὸν Ἑλλάδος, (ἐκδόσις τοῦ Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν (ΕΚΚΕ)).

Ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐδημοσιεύθησαν τὰ πορίσματα ἐρευνῶν γενομένων κατὰ τὸ 1962 καὶ 1963, ὡς συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μεταναστευτικῶν διακινήσεων ἐν Ἑλλάδι. Αἱ περὶ αὐτὸ λόγους ἔρευναι ἐγένοντο εἰς δύο στάδια: Προγῆθησαν διερευνησεῖς μεταξὺ τεσσάρων ὁμάδων κοινοτήτων ἐπιλεγείσων εἰς διαφοροποιητὸν φυσικὸν καὶ κοινωνικο-οικονομικὸν περιβάλλον, αἰτίνας ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην τῶν μεταναστευτικῶν φαινομένων, τὰς σχέσεις τῶν πρὸς τὰ ἰδιάζοντα προβλήματα ἐκάστης περιοχῆς καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τῶν ἐπὶ τῆς τοπικῆς δημογραφίας, καὶ ἐπηκολούθησε καταμέτρησις τῶν 1/5 τῶν δελτίων τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων, τὸν ἀναφερομένων εἰς τοὺς νεώτερι ἐγγραφέντας εἰς τὰ μητρώα τῆς περιόδου 1957-60, ἧτις ἐπέτρεψεν εἰς τὸ νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ περιοχὴ ἑλλάδος ἐκάστης πόλεως.

Ἡ ἑλληνικὴ ὑπαίθερος σχεδὸν ἐν

τῷ συνόλῳ τῆς, ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ μετ' ἐναλλασσομένην ἐντασιν, συνιστᾷ ἀσθητῶς ὅστιαν μεταναστεύσεως. Αἱ τεσσάραι ὁμάδες τῶν ἐξετασθεισῶν κοινοτήτων προβάλλουσι τεσσάραι ζήτησις χωροθεσίαν συνδεομένων κατὰ τύπου: Κυκλάδες καὶ Πελοπόννησος ἄρ' ἑνός, καὶ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἄρ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν μελέτην τῶν ὡς ἄνω ὁμάδων ἐφηρμοσθῆ ἡ αὐτὴ μέθοδος: δηλ. τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν οικονομικῶν καὶ δημογραφικῶν συνθηκῶν τῶν περιοχῶν διαδέχεται λεπτομερῆς ἐξέτασις ἐκάστης κοινοτήτος καὶ ἀκολουθεῖ βραχεία σύνθεσις.

Τὸ πρῶτον δείγμα περιλαμβάνει ὀκτὸ κοινότητες τῶν Κυκλάδων, ἀνάλογους πρὸς τὰς νήσους Πάρον καὶ Ἀντίπαρον. Ἡ μετανάστευσις, παλαιὰ καὶ μακρῆ, κατευθύνεται κυρίως πρὸς τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα Πειραιῶς - Ἀθηνῶν, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ πρωτεύουσα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Πρόκειται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ ἀγροτικῆς μεταναστευτικῆς ἐξόδου, ἄλλ' ἡ κεντρικὴ κομπολις δὲν φαίνεται οὔτε καὶ αὐτὴ ἰκανὴ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς κατοίκους τῆς, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ διαδραματίσῃ ρόλον σταθμοῦ Ἑλλάδος κατὰ τὴν μεταναστευτικὴν κίνησιν, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀνευρίσκει τις εἰς τὰς κομποπόλεις τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰ ἄλλα δείγματα. Ἀκροτηριάζουσα σφοδρῶς τὰς τάξεις τῆς ἑθνητικῆς ἡλικίας, ἡ μετανάστευσις ὀδηγεῖ εἰς γρησσὸν τὸν πληθυσμὸν καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μειοσιν τῶν γεννησῶν, ἧτις ἐμπραξεται ἀπὸ τὴν βαθμίδου μειουμένην ἐναντι τῆς γεννητικότητος διάθεσιν τῶν οἰκογενειῶν.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ τὰς δυσχερείαις τοῦ περιβάλλοντος, κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν εἰς τὰς βραχόδεξις ταύτας νήσους καὶ τὸ μέτριον εἰσόδημα, τὸ ὅποιον ἐξασφαλίζει ἡ ὑπὸ μεμονωμένον ἐπαγγελματιῶν ἀσκουμένη ἄλεια. Ἄλλα δυσχερείαι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν ἐπανδρῶσεως καὶ ἀπὸ τὴν διασπορὰν τῶν μικρῶν αὐτῶν νήσων, τῶν ὁποίων ὁ μετὰ τὸν Πειραιῶς σύνδεσμος εἶναι στενότερος τῶν μετὰ τὸν σχῆσων. Ἔγινον ὁμοῦ ἐξωτερικὰ κινήθηρι δινάμεις ἐθέθη εἰς ἐνέργειαν εἰς τὴν ὄριαν αὐτῆν περιοχὴν τοῦ θαλασσίου πολιτισμοῦ. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξόδος, ἂρ' ὅσον δὲν εἶναι ὑπέρμετρος, φαίνεται ὅτι ἐνοθεῖ τὰς προόδους τὰς συντελουμένας εἰς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ αἱ πρόδοι αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἶναι δημιουργήματα ἐπικαιρῶν καινοτομιῶν, φαίνονται εὐθραστοί, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν παρουσιάζονται αἱ πρόδοι ἄλλων τομῶν δραστηριότητος, ὅπως εἶναι τοῦ τουριστικοῦ.

Ἡ μετανάστευσις εἶναι ὁυσάτως ζωηρὰ εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Πᾶσαι αἱ ἐξετασθείσαι κοινότητες ἀπεγυμνώθησαν τὸν κατοικόν των κατὰ τὴν μεταξὺ 1951-

1961 περίουον, γεγυνοῦς ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς μεταναστευτικὰ ὑπόλοιπα λίαν ἀρνητικά, ἀφοῦ τὸ φυσικὸν ἰσοζύγιον δὲν εἶναι ἑλλειματικὸν παρὰ εἰς μίαν μόνον περίπυσιν. Ἡ κατὰ κοινότητα ἐξέτασις καταδεικνύει ὅτι ἡ ἔντασις τῆς μεταναστεύσεως δὲν συνδέεται μετ' ὅσον ὄρον τῶν γαιῶν, τὰς ὁποίας ἐκάστος κάτοικος διαθέτει, καὶ ὁ ὅποιος εἶναι παντὸν μέτριο, ἀλλὰ μετ' ὄσον κριτήρια τοῦ ἀγροτικοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ διαθέσιμου ἐξοπλισμοῦ. Ἐάν αἱ Ἀθῆναι προσελκύουν τὴν πλειονότητα τῶν μεταναστῶν, ἐν τούτοις μία σημαντικὴ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ὄφιστается, καὶ κυρίως διὰ μέσου τῆς φθινόσυτης πρωτεύουσης τῆς Μεσσηνίας, τῆς Καλαμίας. Ἡ μετανάστευσις αὐτῆ, ὅπως καὶ ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, εἶναι παλαιὸν φαινόμενον, τοῦ ὁποίου αἱ κτηθεῖσαι συνήθειαι καὶ ὁ διατηρηθέντες δεσμοὶ μετὰ τῶν μεταναστῶν ἐξασφαλίζουν τὴν διαίτησιν παρὰ τὴν βελτίωσιν τῶν τοπικῶν οικονομικῶν ὄρων ζωῆς. Ἡ ἄλλοτε πολλοῦ ἀνθρώπου Μεσσηνία, ἐνεκα τῆς διαρροῆς τῶν κατοίκων τῆς, μετεβλήθη εἰς ὀλιγάνθρωπον περιοχὴν καὶ μάλιστα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὅστε τὰ γεγόμενα ἀρθευτικά ἔργα κινδυνεύουσι νὰ μὴ ἀποδοῦσιν τοὺς ἀναμενομένους καρποὺς τῶν ἐλλείψει ἐργατικῶν χειρῶν, ἐπειδὴ μερικὰ ἀπὸ τὰ χωρία ἀπεστερηθῶσιν τὸν 3/4 τοῦ ἀρρενοῦ πληθυσμοῦ τῶν τῶν ἡλικίας 20 καὶ 50 ἐτῶν.

Ἡ μετανάστευσις ἐξεδηλώθη προσφάτως, ἀλλὰ ὀλιγοτέρον ἐννοιος, εἰς τὰς ἐξ κοινότητας τὰς κειμένας νοτιο-ανατολικὰς τῆς κοιλιάδος τῆς Θεσσαλίας, τῆς Νομαρχίας Καρδίτσης, καὶ αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦν τὸ τρίτον δείγμα. Ἐάν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἀναχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσπεμίσθησαν κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον διὰ πολιτικῶς λόγους, ἡ μετανάστευσις εἶναι κυρίως ἐσωτερικὴ, αἱ δὲ Ἀθῆναι διεδραμάτισαν σημαντικὸν μὲν ἄλλ' οὐχὶ ἀποκλειστικὸν ρόλον, καὶ ἡ Θεσσαλία συνεκράτησε μικρὸν μέρος τῶν μεταναστῶν. Ἡ τοιαυτὴ μετανάστευσις δὲν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα οὔτε κἀμιν ὀφειλομένην εἰς τὴν γεννητικότητα, οὔτε ἀπομύλιωσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίουον 1951-1961.

Εἶναι βεβαίον ὅτι ἡ κατ' ἀγρότην διαθεσιμότης γαιῶν, εἰς τὴν ἀραιὰς κατοικουμένην ταύτην κοιλιάδα, εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἀπὸ ἐκείνην ἑλλαν μελετηθεῖσων περιοχῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σημαντικὸν πλεονέκτημα, ἐπειδὴ ἡ ἐκμετάλλευσιν των εἶναι λίαν ἀτακτικὴ. Ὁ πρόσφατος καθὼς καὶ ὁ περιορισμένως χαρακτῆρ τῆς μεταναστεύσεως ὀφείλει εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι συνδεόμενος μετ' ἡν κοινωνικο-ἀγροτικὴν καθυστέρησιν ἐνὸς πληθυσμοῦ ἐπὶ μακρὸν ἀπομονωμένον, γεγυνοῦς τὸ ὅποιον ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν τῆς πληροφωρίας εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν μεταναστευτικῶν ἐξελίξεων. Ἡ καθυστέρησις αὐτῆ ἄλλοστε τείνει

* Ἀναδημοσιεύεται ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς *Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, Tome 43, fasc. 1, janvier 1972, κατὰ τὴν ἀδείαν χορηγηθεῖσῃς ὑπὸ τοῦ κ. P.-Y. Pêcheux.